

A DOMONKOS-REND KOLOSTORHÁLÓZATA A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON TÖRTÉNETI ÉS TOPOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓ

Kulcsszavak: középkori egyháztörténet; szerzetességtörténet; Domonkos-rend; kolostorhálózat

A középkori magyar domonkos rendtörténet közismerten szűkölködik forrásokban, ezért hosszú ideig egyik legfontosabb alapját a különböző korszakokból származó kolostorjegyzékek alkották,¹ és maguk a rendtörténet kutatói is leginkább hasonló listákkal igyekeztek bemutatni a rend hazai elterjedését.² Bár már Harsányi András kísérletet tett arra, hogy egy korszak kolostorhálózatának bővülését bemutassa,³ majd Fügedi Erik a várostörténet kapcsán a középkori rendtartomány – a városfejlődéssel

* ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1965), PhD, történész-muzeológus, gyűjteményvezető, Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár, z.czigany.balazs@gmail.com

- 1 A legismertebb ilyen jegyzék a Bernard GUI (Bernardus Guidonis domonkos szerzetes, inkvizítor és rendi történetíró) által összeállított és 1303-ra datált lista, amely a korabeli rend valamennyi általa ismert házát felsorolja, természetesen rendtartományonkénti bontásban: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. I. Rec. Jacobus QUETIF–Jacobus ECHARD. Luteciae Parisiorum, 1719. IX. Ugyanennek a jegyzéknek különböző, részben tovább bővített változatait közli Sigismundus FERRARIUS: *De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum*. Viennae Austriae, 1637. 506–508, 537–538. Magyar viszonylatban hasonló az ún. Pázmány-féle jegyzék, amely a török idők előtti szerzetesrendek házait vette számba, és nyomtatásban is megjelent az 1629. évi nagyszombati zsinat határozatainak mellékleteként: *Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis auctoritate illustrissimi ac reverendissimi domini Petri Pazmany archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae anno Domini MDCXXIX die IV. Octobris et sequentibus*. Posonii, 1629. 114–115.
- 2 A rendtörténet új- és legújabb kori kutatói – kezdve Sigismundus Ferrariustól (lásd fentebb), Pfeiffer Miklóson (*A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa, 1917.) át egészen Iványi Béláig [*A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából*. Levéltári Közlemények VII(1929). 1–2. sz. 1–30. Kolostorlista: 16–17. – a továbbiakban IVÁNYI: *A Szent Domonkos-rend*] és Harsányi Andrásig (*A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. Kolostorlista és térkép: 80–83.) – elsősorban egy mind teljesebb középkori kolostorjegyzék összeállítására törekedtek.
- 3 HARSÁNYI: *i. m.* 86–95.

párhuzamos – kiépülését modellezte,⁴ újabban pedig F. Romhányi Beatrix próbálta számba venni a középkori domonkos kolostorokat, előbb a középkori Magyarország kolostorainak katalógusában, rövid címszavakban,⁵ majd részletesebb elemzéssel is a koldulórendek késő középkori gazdálkodásának összefüggésébe helyezve.⁶ Mindezek a kezdeményezések azonban csak bizonytalan kísérletnek számíthattak a forrásanyag teljességre törő feltárása és kritikája nélkül. Egyedül az erdélyi rendházak adattára készült el Lupescuné Makó Mária munkájának köszönhetően, itt viszont az elterjedés korszakolása csak vázlatos formában történt meg.⁷

A rendtörténeti kutatásban az áttörést Implom Lajos (1903–1969) néhai domonkos tartományfőnök kéziratban fennmaradt monográfiájának közzététele hozta el,⁸ amely – legalábbis az 1960-as évekig nyomtatásban megjelent források tekintetében – teljességre törő feldolgozásnak tekinthető. Mindezt tovább segítette az Iványi Béla által még az 1920-as években feltárt és Implom hagyatékában fennmaradt – monográfiájában is feldolgozott – késő középkori rendmesteri regisztrumok⁹ hozzáférhetősége, valamint az Országos Levéltár középkori gyűjteményének digitalizálása és közzététele.¹⁰ Már ezeknek az adatoknak a felhasználásával készült el a *Szerzetesrendek a Kárpát-medencében* című sorozat domonkos kötete, amely – a sorozat jellegéhez illeszkedve – tartalmaz egy bővebb kolostorlexikont, de történeti részében utal a kolostorhálózat fejlődésének fő tendenciáira is.¹¹

Magáról a kolostorhálózatról jó két évtizeddel ezelőtt írtam első alkalommal, amikor kísérletet tettem a fent említett Bernard Gui-féle kolostorjegyzék adatainak azonosítására. A kísérlet jól rámutatott a középkori jegyzékekben rejlő nehézségekre:

- 4 FÜGEDI Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. Századok CVI(1972). 69–95. (Kolostorlista és térkép a koldulórendi kolostorokról: 92, 95.)
- 5 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Pytheas, [Bp.,] 2000. (Kolostorlista és elterjedési térkép, korszakonként jelölve: 150–151.)
- 6 Úő: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Martin Opitz, Bp., 2018. (A településhálózat és a kolostorhálózat összefüggései térképekkel és listákkal: 37–52.)
- 7 LUPESCUNÉ MAKÓ Mária: *A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára*. Történelmi Szemle XLVI(2006). 3–4. sz. 339–384.
- 8 IMPLOM Lajos: *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig*. Domonkos Rendentörténeti Gyűjtemény, Vasvár, 2017 (Magyar Domonkos Rendentörténet 1).
- 9 Iványi Béla céduláinak gépelt másolata: Domonkos Rendentörténeti Gyűjtemény Levéltára, Szerzetesi hagyatékok, Implom Lajos irathagyatéka.
- 10 MNL OL, Adatbázisok, Collectio Diplomatica Hungarica: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>
- 11 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs–LEGEZA László–TÖRÖK Sándor: *Domonkosok*. Domonkos Rendentörténeti Gyűjtemény, Vasvár, 2016 (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében). (A kolostorlexikon középkori része: 29–44., a hozzá kapcsolódó térkép a kötet előzők oldalán.)

a magyar földrajzi nevek erős torzulására, a latinositott helynevek bizonytalanságára és a különböző (szöveges és szóbeli) hagyományok keveredésére. Az eredmény azonban így is biztatónak mutatkozott: nemcsak egy hitelesebb, 13. század végi jegyzéket kaptunk, hanem ez alapján sikerült rekonstruálni egy erős (mintegy 25 konventből álló) tatárjárás előtti provinciát is.¹²

Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy az elmúlt két évtized rendtörténeti kutatásainak eredményeire támaszkodva felvázoljam a domonkos rend kolostorhálózatának további bővülését, egészen a középkor végi kiteljesedéséig. Bár a munka során maradtak még megválaszolatlan kérdések, de – a legmegbízhatóbb adatokra támaszkodva és mellőzve a feltételes azonosításokat – a „hálózatosodás” fő tendenciái így is jól kirajzolódtak. A térben és időben való tájékozódást térképek segítik, amelyek már eddig is számos új szempontra hívták fel a figyelmet, és remélhetően a további kutatást is segítik.

Kiindulópontunk a Bernard Gui-féle kolostorjegyzék – alapján a húsz évvel ezelőtti kísérlettel megegyező – rekonstrukciója, de ebből visszakövetkeztetve bemutattunk egy feltételezett tatárjárás előtti állapotot is. Hangsúlyoznunk kell azonban ennek hipotetikus jellegét, ugyanis 1241 előttől csak elszórt adataink vannak a magyarországi domonkos kolostorokról (1. térkép).

Közvetlen források elsősorban a *medium regni* területén található rendházakról szólnak: Esztergom, Székesfehérvár és Pest korai alapítása kétségtelen.¹³ A rendtörténet kezdeti szakaszában jellemző a helyi egyház és a rend szoros együttműködése,¹⁴ így kétségtelenül a korai kolostorok közé kell sorolni a Dunántúl és Szlavónia püspöki székhelyeinek rendházait: Győr, Pécs, Zágráb. Szembetűnő jelenség, hogy az ország nyugati és délnyugati területén – amely mindig is a központi részét adta a domonkos kolostorhálózatnak – a rend a püspöki székhelyek mellett a társaskáptalani központokban (Vasvár, Pozsega, Csázma) is jelen volt. Bár a püspöki városok közül csak Pécsről és Zágrábról van tatárjárás előtti vagy alatti adat, a káptalani települések közül pedig csupán Csázmáról, mégis ezt a jellegzetességet egyértelműen a kolostor-

12 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A Domonkos Rend konventjei a XIII. századi Magyarországon. (Bernardus Guidonis konventjegyzékének értelmezése)*. Tanítvány 2001. 2. sz. 81–95 (a továbbiakban ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei*).

13 KERTÉSZ Balázs: *A koldulórendek megtelepedése az „ország közepén” = Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József. Alba Civitas Alapítvány, Székesfehérvár, 2017 (a továbbiakban *Az első 300 év*). 9–31.

14 A prédikátor testvérek igehirdető tevékenységüket a területileg illetékes püspök engedélyével végezhettk. Lásd erről Guy BEDOUELLE: *Szent Domonkos. Az ige kegyelme*. Kairosz, [Bp.,] 2011. 233–244.

hálózat korai szakaszához kapcsoljuk.¹⁵ (Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy Veszprém-ben nem számolhatunk korai kolostorral, ott női közösség működött, amelynek lelki gondozását alkalmilag domonkos testvérek látták el.¹⁶)

Hasonló okokból tartjuk korai kolostornak az Erdély püspöki székhelyén, Gyulafehérváron a 13. század második felétől adatolt rendházat, és szintén a korai kolostorok közé kell sorolni a két nagy német tömb központjának, Nagyszebennek és Besztercének a rendházait is (ez utóbbi tatárjárás előtti alapítására közvetett krónikás adat is utal, az előbbi esetében pedig hangsúlyozni kell egyházi szerepét is).¹⁷ A középkori magyar domonkos rendtörténet során szinte végig az ismeretlenség homályában rejtőző Székelyudvarhely kolostorát is a korai házak közé számítjuk, amire elsősorban topográfiai helyzete utal (a Moldvába vezető út mellett fekszik), de erre mutatnak az elpusztult kolostorépület maradványainak ismert ábrázolásai is (egyenes szentélyzáródású templom).¹⁸ Észak-Magyarország egyetlen korai domonkos kolostora is a misszióval hozható kapcsolatba: Sárospatak királyi udvarhelye az Orosz-kapu irányába vezető út mentén feküdt, fontosságát korai adatok is hangsúlyozzák.¹⁹

A legintenzívebb domonkos missziós tevékenység azonban Havasalföld és Bosznia irányába folyt, így ennek nyomai az ország déli határai mentén kereshetők. Mivel azonban ez a terület a tatárjárás idején – mind a kunoktól, mind a tatároktól – súlyos

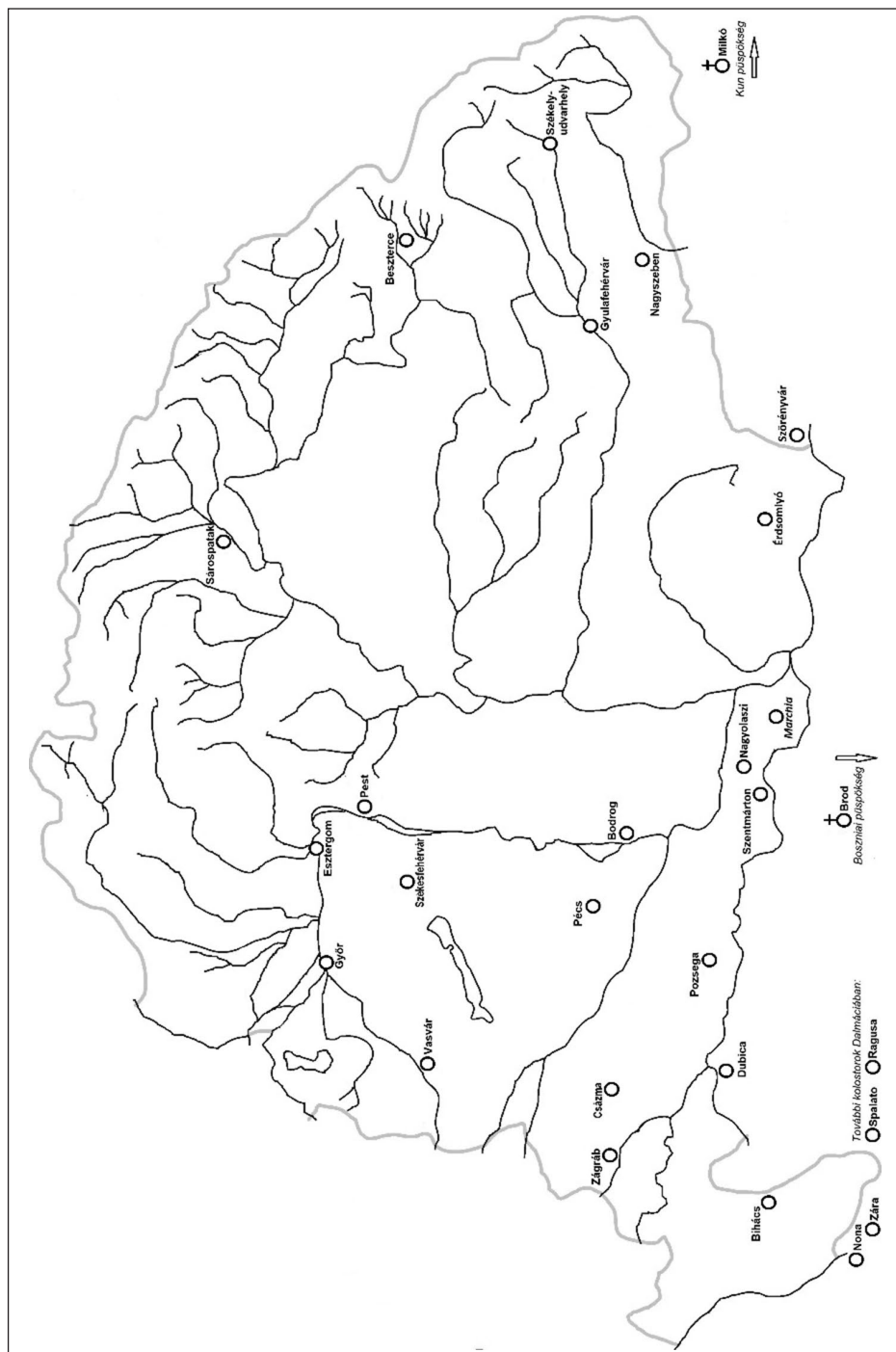
15 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A domonkos rend megtelepedése Magyarországon = A Szent Domonkos Rend és a kunok*. Szerk. BARNÁ GÁBOR. MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2016 (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 22). 111 (a továbbiakban ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A domonkos rend megtelepedése*). Szöges ellentétben áll ez a megfigyelés Fügedi Erik állításával, amely szerint „a püspöki székhelyeken csak ott találunk dominikánusokat, ahol egyben fontos kereskedelmi központ is volt”. FÜGEDI: *i. m.* 85.

16 A magyarországi rendtartomány kezdeteiről szóló rövid tudósítás Gerardus Fracheto *Vitae fratrum*ának függelékében (amelyet méltán megilletteh a „Magyar domonkos őskrónika” megnevezés) számos értékes adatot, többek között fontos helyneveket őrzött meg. Eredeti kiadása: Fratrīs Gerardi de FRACHETO O. P.: *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum*. Recogn. Benedictus Maria REICHERT. Lovanii, 1896 (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I). 305–309. Újabb kiadása: Simon TUGWELL: *Notes on the Life of St. Dominic. Appendix I*. Archivum Fratrum Praedicatorum LXVIII(1998). 86–92. A forrás jelentőségéről lásd SZOVÁK Kornél: *A domonkos írásbeliség első korszaka = Az első 300 év*. 33–43. A krónika első biztosan azonosítható magyarországi helyneve Veszprém, ennek kapcsán sokan úgy vélték, hogy itt alakult meg a rend első hazai kolostora. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a domonkos testvérek azért keresték fel a püspöki székhelyet, hogy engedélyt kérjenek az első – minden bizonnyal a fehérvári – rendház alapítására. (A veszprémi női kolostor csak a késő középkorban került az első rend kezére, erről lásd lentebb.)

17 Az adatokat lásd LUPESCUNÉ MAKÓ: *i. m.* passim.

18 Uo. 345, 381. Fontos kiemelni, hogy a Bernard Gui-féle jegyzék *Apud Siculos* adata Székelyudvarhellyel azonosítható. Lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei*. 87.

19 IMPLÓM: *i. m.* 30.

1. térkép. A rendtartomány az alapítástól a tatárjárásig

pusztításokat szenvedett, szinte semmi nyoma sem maradt a korai domonkos jelenlétnek. Az írásos emlékekből legbiztosabban a Szent Domonkos csodáiban is szereplő *Simulu* vagy *Sumlu* kolostora lokalizálható, amelyre azóta, hogy Györffy György a Krassó megyei Érdsomlyóval azonosította,²⁰ újabb javaslat nem merült fel. Hasonló módon bizonytalan utalás történik a korai forrásokban a domonkosok szörény(vár)ⁱ²¹ jelenlétére, ami indokoltnak is tűnik a Havasalföld irányába vezető út miatt. Az a néhány feltételezett szerémségi helynév (Nagyolaszi, Szentmárton, Marchia) – amely elsősorban Bernard Gui kolostorjegyzékéből olvasható ki – csupán feltételes azonosítás; beleértve azt is, hogy a konkrét településhez nem köthető Marchia név akár egy *contrata* (a rendtartomány alegységét képező terület) neve is lehet. Talán ehhez a kolostorcsoporthoz kapcsolható a Bodrog megyei Bodrog rendháza is, amely szintén csak az 1303. évi kolostorjegyzékéből azonosítható, de topográfiai helyzete (a Duna mentén vezető kereskedelmi és hadi út átkelője keleti irányba) korai alapításra utalhat.

Részben ugyancsak a missziókhoz kapcsolódnak a dalmáciai terület kolostorai, amelyek a kezdetektől egészen 1380-ig a magyar rendtartományhoz tartoztak. Közülük már a 13. század első felében számolhatunk Nona, Zára, Spalato és Ragusa rendházaival, amelyeknek nemcsak a fontos kereskedelmi központok lelki igényeinek kiszolgálásában volt feladatuk, hanem bizonyára szerepet kaptak a balkáni missziók koordinálásában is.²² A történeti Szlavónia határvidékén elhelyezkedő Bihács²³ és Dubica²⁴ kolostorai ugyancsak a boszniai misszióval hozhatók kapcsolatba.²⁵

A missziók kapcsán meg kell emlékezni a rend országhatárokon túli központjairól, mindenekelőtt a két domonkos vezetés alatt álló püspökségről, a kunországról (Milkó székhellyel) és a boszniaiáról (Brod székhellyel).²⁶ A püspöki székhelyek mellett bizonyára számolhatunk további kolostorokkal is, mint ahogy a magyar domonkos őskronika utal is egy ilyen rendházra és Szűz Mária-kápolnijára a kun területeken (ahol egy kun fejedelmet temettek el), továbbá két boszniai konventre (amelyet

20 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998. III. 493–494.

21 Az őskronika eredeti kiadásában: *intraverunt terram, que Fereuciensis vocabatur* szerepel, ami Verőce értelmezést tesz lehetővé (REICHERT: *i. m.* 305.); az újabb kiadásban ezen a helyen *in terram, que Sceurinum vocatur* áll, amely inkább a Szörény értelmezést támogatja. (TUGWELL: *i. m.* 88.)

22 IMPLÓM: *i. m.* 51.

23 Az elsőként csak 1266-ban említett kolostort topográfiai helyzete révén bátran sorolhatjuk a tatárjárás előtti rendházakhoz. Lásd IMPLÓM: *i. m.* 68.

24 A rendházat már 1235-ben említik, később viszont nem találjuk nyomát a forrásokban. Lásd IMPLÓM: *i. m.* 30.

25 TERNOVÁ CZ Bálint: *Domonkosok Boszniában a rend megtelepedésétől a 14. század közepéig* = *Az első 300 év*. 253–254.

26 IMPLÓM: *i. m.* 33–41. A boszniai püspöki székhely azonosításáról lásd TERNOVÁ CZ: *i. m.* 253.

később az eretnekek pusztítottak el).²⁷ Ezek azonosítása azonban végképp reménytelennek tűnik. A missziók kapcsán a rendi legendák jelentős számú vértanúról számolnak be, és ha ehhez még hozzávesszük Ottó és Julianus testvér (és kísérei) keleti útjait, akkor láthatjuk, hogy milyen erőforrásokat tudott a rend megmozdítani ezekre a célokra. Mindez erős háttérrel feltételez, így nem tűnik túlzásnak a magyar rendtörténet első szakaszában huszonegynéhány rendházzal számolni.²⁸

A XIII. század végi állapotot tükrözi a Bernard Gui-féle jegyzék rekonstrukciója. Ehhez három magyarázatot fűzhetünk: először is azt, hogy a rend a tatárjárás alatt jelentős veszteségeket szenvedett, és ez nem csak a korabeli határokon túli missziós központokat érintette; másodsor, hogy a század harmadik negyedében az energiák nagy részét a szétzilálódott rendtartomány helyreállítása köthette le, tehát kevés új ház létesült; harmadszor pedig azt, hogy a kolostorhálózat jelentős bővülésével csak az utolsó negyedszázadban számolhatunk (2. térkép).

1242 után egy jó ideig a rend energiáit a szétszéledt rendtagok összegyűjtése és az elpusztult kolostorok helyreállítása köthette le. Ennek ellenére bizonyára nem sikerült valamennyi kolostort újjáépíteni, újak alapítására pedig kevés lehetőség adódhatott. Véleményem szerint ettől kezdve nem számolhatunk Szörényvár, Érdsomlyó, Szentmárton, Nagyolaszi és Marchia rendházaival, és eltűnik a rendtörténeti forrásokból Dubica neve is. Korábban idesoroltuk a bodrogi kolostort is, de meglepő módon ez a név feltűnik a késő középkori forrásokban is, így tovább élésével számolni kell.²⁹ Új kolostorok legfeljebb olyan szimbolikus helyeken épülhettek, mint Budán, az ország új fővárosában, vagy olyan biztonságos vidéken, mint a dalmáciai Trau. 1277-ben 30 konventet tartottak számon a rendtartomány területén, de 1240–1277 között mindössze hat új ház alapítására adtak engedélyt a rendi nagykáptalanok.³⁰ Ezek az adatok is arra utalnak, hogy a korabeli provincia rendházainak zöme még a tatárjárás előtt létesült. A kolostorhálózat jelentős bővülésével csak a század utolsó negyedében számolhatunk. Ebben az időszakban a provincia tizenkét alapítási engedélyt kapott,³¹ s ha ezek nem is valósultak meg mind, ehhez a korszakhoz köthetjük egy sor királyi, illetve királynői város (Nagyszombat, Kassa, Verőce), két bányaváros

27 „In capella beate virginis, quam fratres in eadem gente commorantes, ut se ibi aliquando colligerent, edificaverant... Item in Bosnia et Dalmacia, que apud eos ecclesia Slavonie nuncupatur. ... Ubi etiam duos conventus habuimus, quos postea heretici combusserunt.” REICHERT: *i. m.* 306–308.

28 ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A domonkos rend megtelepedése.* 112.

29 IMPLÓM: *i. m.* 392.

30 „In provincia Ungariae conventus Fratrum triginta, monasteria Sororum duae.” QUETIF-ECHARD: *i. m.* I. I. Lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY: *A Domonkos Rend konventjei.* 82–83.

31 Uo. 84–85.

(Selmebánya és Gölnicbánya³²), néhány erdélyi szász település (Segesvár, Alvinc) rendházainak kezdeteit, továbbá a dalmáciai kontráta új házait (Trau³³ és Durazzo).

Fontos megjegyezni, hogy még ezekkel az új alapításokkal is csak mintegy 30 nagyobb, konventi rangú házzal számolhatunk a 13–14. század fordulóján. Ez azt jelenti, hogy mind az 1277. évi adat, mind pedig az 1303. évi jegyzék tartalmaz nem működő, csak a jogigény szintjén számontartott rendházakat. (Ezek leginkább az egykori dél-magyarországi házak lehettek: Marchia, Nagyolaszi, Szentmárton, Érd-somlyó és Szörényvár.) Így tehát hűsz, a tatárjárás után helyreállított rendházzal és tíz újonnan alapított kolostorral számolhatunk.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a domonkosok ne lettek volna jelen az ország más területén kisebb vagy nagyobb közösségekkel. Mint ahogy utaltunk rá, a magyar domonkos őskronika elmondja, hogy lejegyzésének idején (1259 körül) is tevékenykedtek domonkos szerzetesek a már Magyarország területén letelepedett kunok között, méghozzá nem is csak néhány fővel, hanem egy tízfős, lényegében konventi rangú közösséggel.³⁴ Egy bizonytalan adat arra utal, hogy Nyitra püspöki városában is tartózkodtak domonkos szerzetesek,³⁵ de ez még nagyobb valószínűséggel feltételezhető a boszniai püspökség Diakóvárra áttelepült székhelyéről, amelynek főpapjai ebben az időszakban még a rendből kerültek ki.³⁶ Kétségtelenül jelen voltak az első rend tagjai a Margit-szigeten is, akik a másodrendi nővérek lelki gondozását látták el, sőt házukat több esetben nevezték konventnek, előjárójukat pedig priornak, ami nagyobb közösségre utal.³⁷ (Ennek ellenére a térképen nem jelöltük külön a szigeti házat, mivel a budai kolostor kihelyezett egységének tekintjük). Hasonló módon – legalább időszakosan – tevékenykedtek domonkos atyák a veszprémi Szent Katalin-zárdában is, a kolostortól különálló kisebb házukat (*domicilium*) egy forrás meg is nevezi.³⁸ A kisebb házakból kinövő konventekre jó példa Alvinc esete, amely éppen korszakunkban kapott adományt azzal a céllal, hogy konventté váljon.³⁹

32 A bányaváros neve nem azonosítható a Gui-féle névsorban, de több adat is utal 13. századi kezdeteire. *IMPLÓM: i. m.* 67.

33 Trau neve sem szerepel az 1303. évi jegyzékében, de 13. századi alapítására egyértelmű adatok utalnak. *IMPLÓM: i. m.* 67.

34 „decem fratres de communi consilio ... ad predicandum eisdem ordinaverunt. Qui usque hodie cum eisdem die noctuque in officio predicationis permanentes baptizaverunt ex eis multa milia”. *REICHERT: i. m.* 307.

35 GYÖRFFY: *i. m.* IV. 438. A Nyitra város leírásához tartozó térképen a Váralján a ferences kolostorral (4. sz.) együtt szerepel a „Domonkos ház” (3. szám) is, de ennek nem találtuk nyomát az adattárban.

36 TERNOVÁ CZ: *i. m.* 257–258.

37 *IMPLÓM: i. m.* 117–127, *passim*.

38 Uo. 116–117. Részletesen lásd GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. 166–181.

39 *IMPLÓM: i. m.* 68.

2. térkép. A rendtartomány a 13–14. század fordulóján

A 14. századi fejlődés már jóval biztosabban leírható, egyrészt mivel van egy – több-kevesebb biztonsággal meghatározható – kiindulási alap, másrészt ebből a korszakból már több konkrét alapítási engedély is ismert, és az egyéb források száma is emelkedik némileg. A kolostorhálózat bővülésében két fő tendencia figyelhető meg: a rend további nagyvárosokban telepszik meg, és megjelennek az első főúri alapítások a kisebb mezővárosokban és uradalmi központokban (3. térkép). (Ettől a korszaktól már nem követjük tovább a dalmáciai kolostorok történetét, mivel azok a század folyamán elszakadtak a magyar rendtartománytól.)⁴⁰

Az ismert alapítási engedélyek a következők: Szeged (1318), Szászsebes (1322), Brassó (1323), de 14. század eleji adat szól Komárom (1305) és Temesvár (1323) kolostorairól,⁴¹ a század végére pedig felsorakozik mellettük Kolozsvár is (1397).⁴² Már a felsorolásból is jól látszik, hogy ekkor a rend többnyire fontos kereskedelmi központokban telepedett meg, ebben az esetben valóban jól követve a magyar városfejlődés sajátosságait, de ezzel együtt némileg kiegészítve kolostorhálózatának dél-magyarországi és erdélyi csomópontjait. A bővülés tendenciájellegére jól rámutat egy sokszor félreértett adat a rend kudarcba fulladt debreceni letelepedési kísérletéről. Az 1320-as években a domonkosok megjelentek a feltörekvő alföldi kereskedőváros plébániatemplomában, ami leginkább a földesúr támogatásával képzelhető el. Az akció azonban kiváltotta a helyi egyház, mindenekelőtt a világi papság, majd – bizonyára az ő tiltakozásukra – a püspök ellenállását, és ez végül távozásra kényszerítette a szerzeteseket. Nem véletlen azonban, hogy néhány évvel később a földesúr, rendezett körülmények között, új kolostort építtette, letelepítette a ferences rendet Debrecenben.⁴³

Ez utóbbi eset azonban már 14. századi kolostorok másik csoportjára irányítja a figyelmünket. Míg Szeged, Temesvár, Brassó és Kolozsvár is királyi városként – bizonyára az uralkodó támogatásával és a helyi polgárság lelki igényeinek kiszolgálására – fogadta be a prédikátor testvéreket, addig részben már Komárom esetében is,⁴⁴ Debrecen vonatkozásában pedig egyértelműen a helyi földesúr kezdeményezőkéssége mutatkozik meg. Egyértelműen a földesúr kezdeményezésére, mégpedig egy-egy uradalmi központban jöttek létre a rend további kolostorai a szlavóniai Garán és a Duna menti Szekcsőn. Fügedi Erik hívta fel a figyelmet arra, hogy a 14. századi mezővárosok – különösen az uradalmi központok – fontos eleme a koldulórendi ko-

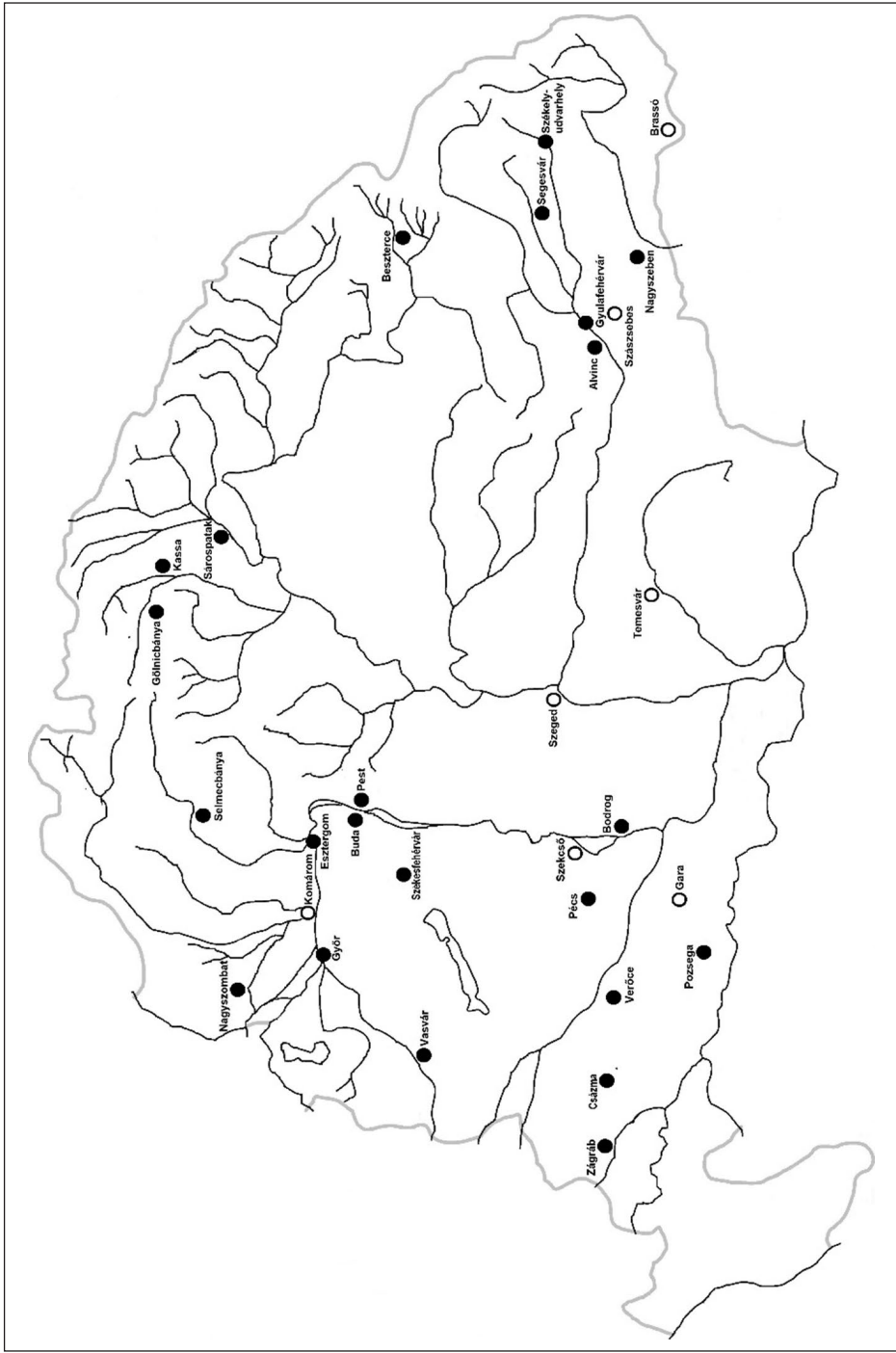
40 IMPLÓM: *i. m.* 156.

41 Uo. 163–164.

42 LUPESCUNÉ MAKÓ: *i. m.* 362.

43 IMPLÓM: *i. m.* 164. A kérdést várostörténeti összefüggésbe helyezve lásd FÜGEDI: *i. m.* 79.

44 Az egykori királyi javakat egy oligarcha familiárisaként kezelő (Szécs nembeli) Komáromi Pál 1305-ben telepítette le a domonkosokat a városban. A városfejlődés szempontjából azonban fontos megjegyezni, hogy a királyi kézre visszakérült város kiváltságait (1331) és a kolostor alapítását (1347) is megerősítette az uralkodó. Lásd GYÖRFFY: *i. m.* IV. 427–433.

3. térkép. *A rendtartomány a 14. század végén (a dalmáciai kolostorok nélkül)*

lostor. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy ez nem a szoros értelemben vett városi fejlődés következménye, hanem sokkal inkább a birtokos család reprezentációs igényeinek megnyilvánulása (a kolostorok mintegy az Árpád-kori nemzeti monostorok funkcióját vitték tovább). Ebből a birtokközponttípusból alakul ki a Kubinyi András kutatásaiból jól ismert késő középkori főúri rezidencia, amelynek már elengedhetetlen része a – többnyire obszerváns ferences, de mint a továbbiakban látjuk majd, alkalmanként szintén obszerváns domonkos – kolostor.⁴⁵

Ennek a típusnak legkorábbi ismert példája a garai kolostor, amelynek – ha elfogadjuk a bizonytalan helynév azonosítását – szintén van alapítási engedélye, mégpedig a brassói házzal egy időben, 1323-ból, de 1348-ból már biztos adat áll rendelkezésünkre a rendház működéséről.⁴⁶ A garai domonkosok és a Garai család szoros kapcsolatáról több adat is rendelkezésünkre áll, így kétségtelen, hogy főúri alapításról van szó.⁴⁷ Jóval kevesebb adat áll rendelkezésre a szekcsői domonkos kolostorról, melynek első említése 1391-ből maradt fenn.⁴⁸ Maga a település 1327 után került a Herceg család birtokába, amely itt alakította ki birtokközpontját, és innen vette megkülönböztető előnevét (Szekcsői Herceg).⁴⁹ Minden bizonnyal ők alapíthatták a kolostort is valamikor a 14. század közepe táján.

A kolostorhálózat 14. századi bővülése kapcsán még egy jellegzetességre érdemes felhívni a figyelmet, ez pedig az egyes kolostorok kisugárzása. Az még leginkább a kereskedelmi utak fejlődésének tudható be, hogy két olyan jelentős, domonkos kolostorral is bíró város, mint Győr és Esztergom között félúton, Komáromban alakul egy újabb rendház; az azonban bizonyára nem véletlen, hogy Garán, a pozsegi kolostor közelében vagy Szekcsőn, a bodrogi kolostor közelében a földesurak a Domonkos-rendet telepítették le. Leglátványosabban azonban mindez Gyulafehérvár esetében mutatkozik meg, ahol a város közvetlen környékén található száz települé-

45 FÜGEDI: i. m. 81, 90–92. További esettanulmányokkal uő: *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században* = Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Magvető, Bp., 1981. 336–363. A rezidenciákról lásd KUBINYI András: *Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig* = *A tapolcai Városi Múzeum közleményei*. 2. Szerk. TÖRÖCSIK Zoltán. Tapolca, 1992. 211–228.

46 IMPLÓM: i. m. 165. A helynév (*Gaza*) bizonytalanságáról lásd uo. 292.

47 Garai János veszprémi püspök 1348-ban kelt végrendeletében adományt tett a kolostor építésére (*Anjou-kori oklevéltár*. XXXII. Szerk. SEBŐK Ferenc. Bp.–Szeged, 2015. 313–315. 634. sz.). Az 1478. évi Garai–Szécsi-vagyonfelosztás megemlíti Gara mezővárosában a Garaiak kegyurasága alatt álló Szent Margit domonkos kolostort. KUBINYI András: *Nagybirtok és jobbágyság a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján* = *Veszprém megyei múzeumok közleményei*. 18. Szerk. TÖRÖCSIK Zoltán–ÜZSÓKI András. Veszprém, 1987. 211.

48 IMPLÓM: i. m. 291.

49 GYÖRFFY: i. m. I. 382–383.

sek közül Alvincen már a 13. század végén, Szászsebesen pedig a 14. század első felében megjelenik a rend.

Az ismert adatok birtokában tehát elmondhatjuk, hogy a 13–14. század fordulóján meglévő 30 domonkos kolostor alkotta hálózat a század folyamán 8 új rendházzal bővült, ezek egy nagyobb része a korszak jelentősebb kereskedő városaiban létesült, kisebb részük pedig földesúri birtokközpontként funkcionáló mezővárosokban.

A kolostorhálózat bővülésének következő – egyben utolsó – nagy korszaka a 15–16. század fordulója. Ezt megelőzően a 15. század első feléből semmilyen változásról nem tudunk beszámolni, ami nem is meglepő annak ismeretében, hogy ez az időszak a szerzetesrendek válságával esik egybe. A változást a rendi reform hozta el, amely, a domonkosok esetében kissé megkéssve, a század közepén indult meg, és majd csak az utolsó negyedszázadban hozott eredményeket, amelyek a magyar középkor utolsó évtizedeiben is folytatódtak. A korszak kolostoralapításainál több tendencia is megfigyelhető: a reform bevezetése során konfliktus alakult ki az első és a másodrend között, ami több női kolostor bezárásához vagy átvételéhez vezetett; részben az átvételeknek köszönhetően a rend újabb püspöki székhelyeken jelent meg; de a jellemző terjeszkedési irány az arisztokrata rezidenciák felé mutatott; ugyanakkor a kolostorhálózat bővült néhány idegen rendekhez kötődő kolostor átvételével is (4. térkép).

A rendtörténet ismert epizódja a Margit-szigeti apácák és a rend férfi ága közötti szakítás, melynek következtében az apácák egy időre kivonták magukat a domonkos testvérek irányítása alól, és közvetlen pápai fennhatóság alá helyezték magukat.⁵⁰ A konfliktus részletei nem ismertek, de az bizonyos, hogy oka a rendi reform bevezetése körül kereshető. Az obszervanciával szembeni ellenállás azonban más női kolostorok esetében is összeütközésekhez vezethetett, ezeket azonban egyszerűbben oldotta meg a rend: felszámolta vagy áthelyezte a női közösségeket, kolostorukat pedig saját kezelésbe vette át. Ez a folyamat viszonylag jól adatolható Veszprémben, ahol a nagy múltú zárdát az 1480-as években vették át a testvérek,⁵¹ de hasonló események zajlottak le Beregszászon is.⁵² (Sőt, feltételezhető, hogy idővel erre a sorsra jutott Szatmárnémeti zárdája is, ahová a beregszászi nővéreket helyezték át.)

A domonkosok a középkor végén régi nagy adósságukat is igyekeztek legalább részben pótolni, és újabb püspöki székhelyeken települtek meg: Veszprémben a fent

50 IMPLÓM: i. m. 649–654.

51 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor a késő középkorban* = „*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk. KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László. Veszprém, 2021 (A veszprémi egyházmegye múltjából 38). 201–226.

52 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Domonkosok a középkori Beregszászon. Fehér Mátyás kritikája* = *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*. 42. Főszerk. NÉMETH Péter. Nyíregyháza, 2000. 149–153.

ismertetett módon, Nagyváradon pedig egyenesen a püspök hívására valamikor az 1490-es években.⁵³ Ez a törekvés – beleértve azt is, hogy Veszprémben ebben az időszakban domonkos segédpüspök is tevékenykedett – az egyházi hierarchia és a rend szoros együttműködésére utal.

A legnagyobb arányú bővülést azonban a rend arisztokrata támogatóinak köszönhetően érte el, ugyanis legalább öt háza (Lábatlan, Simontornya, Mesztesy, Zombor, Körösszeg)⁵⁴ létesült a korszak során kiépült új főúri birtokközpontokban. A jelenség érdekessége, hogy elsősorban a Dunántúlra jellemző, valamint jól körülhatárolható – köznemesi sorból felemelkedett udvari tisztségviselők – a támogatói kör is.⁵⁵ Az 1475 és 1492 között adatolt Vas megyei Németújvár kolostora⁵⁶ nem tartozik ebbe a körbe, a várat és uradalmát birtokló Újlaki család kolostoralapításai és -támogatásai ugyanis jól ismertek, és ezek között véletlenül sem találjuk Újvár nevét – legalábbis Domonkos-rendi összefüggésben.⁵⁷ Alapítása minden bizonnyal az Újlakiak birtokba lépése (1457) előtt történt,⁵⁸ megszűnése viszont nagy valószínűséggel ehhez a birtokos családhoz köthető, és az ágostonosok 1519. évi megjelenésével hozható kapcsolatba.⁵⁹

A legmeglepőbb és legkevésbé ismert irány az idegen rendek kolostorainak átvételében mutatkozik meg. Ezek közül a legismertebb eset Vértesszentkereszt bencés apátságának megszerzése, amelynek bizonyára elsősorban anyagi okai lehettek.⁶⁰

53 IMPLÓM: i. m. 294.

54 Uo. 291–295.

55 Erről részletesebben lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: *Rendi reform és kolostorhálózat. A magyar domonkos provincia a késő középkorban*. Előadás az „Ordine et disciplina reformare...” Szerzetesi reformok Magyarországon című konferencián. Pannonhalma, 2022. szeptember 16. (Az előadás anyaga megjelenés alatt.)

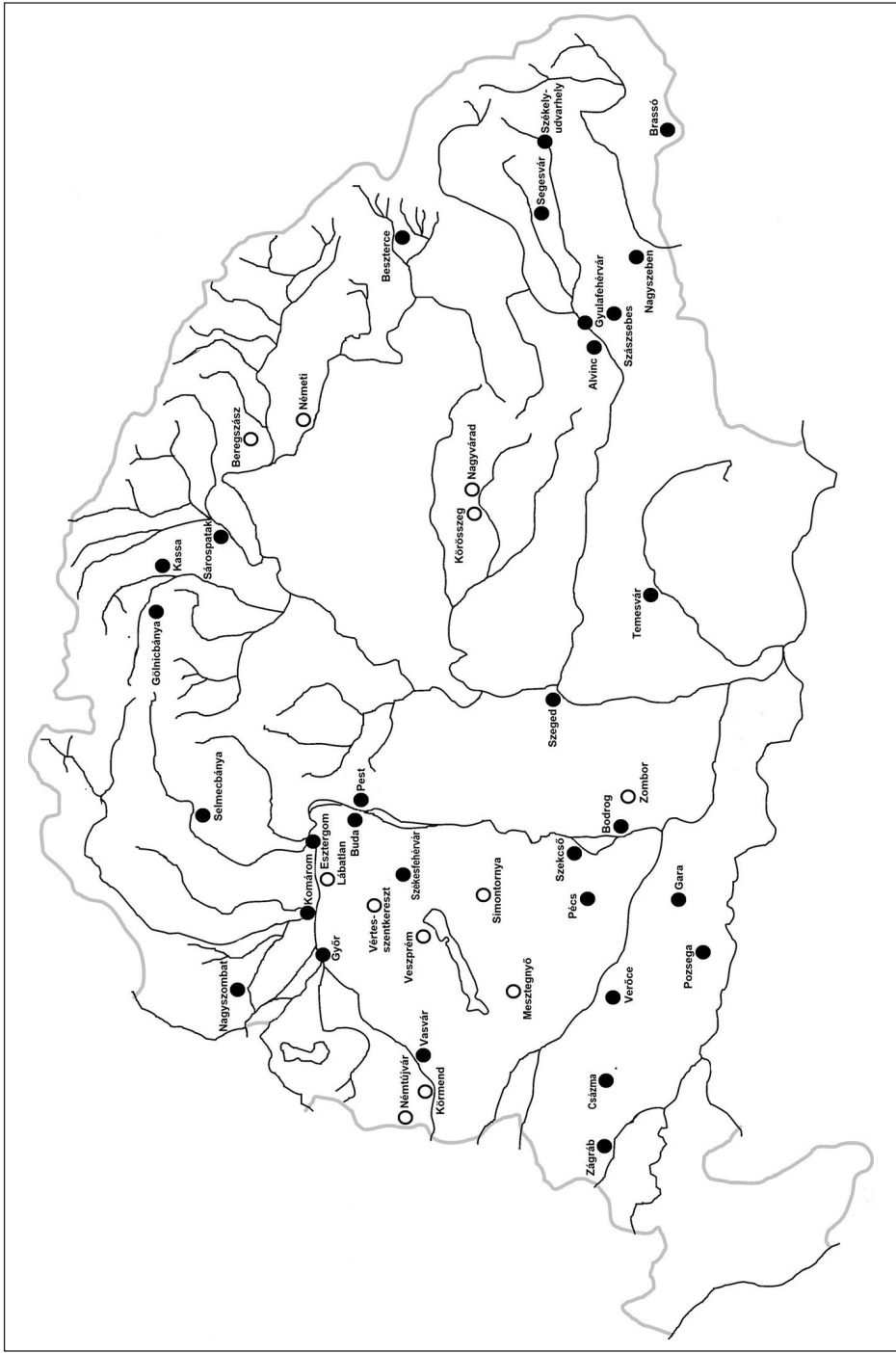
56 IMPLÓM: i. m. 292.

57 Az Újlakiak által támogatott rendekről – elsősorban a ferencesekről és a pálosokról – lásd FEDELES Tamás: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban*. Pécs, 2021 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 12). 91–98. Németújvár kapcsán csak az ágostonos kolostort említi, melynek alapítását „nem sokkal 1485 előtt”-re teszi. Uo. 98.

58 Ebben az esetben ez lenne az egyetlen kolostor, amelynek alapítása a 15. század első felére tehető.

59 Újlaki Lőrinc országbíró 1519. évi bőséges adománya a németújvári ágostonos kolostor számára akár alapítói adományként is felfogható. A kolostor alapításának kérdését tárgyalta, és az 1519. évi adomány német fordítását közölte a németújvári ferences történetszemlélő, Magyar Arnold (*Das ehemalige Augustinerkloster von Güssing*. Burgenländische Heimatblätter 35(1973). 59–66.). (Az elveszett oklevél Magyar által készített másolata a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában DL 107 666.) Magyar nem számolt domonkos előzménnyel, és az alapítást 1500–1510 közé tette, magam viszont valószínűbbnek tartom a közvetlen 1519 körüli időszakot.

60 IMPLÓM: i. m. 297.

4. térkép. *A rendtartomány a középkor végén (a moldvai és havasalföldi kolostorok nélkül)*

Csak feltételezhető, hogy a rend megjelenése Körmend városában is ebbe a körbe sorolható: az egykori ágostonos kolostor sikertelen ferences átvétele után a közeli Németújvárról kerülhettek ide a domonkosok (feltehetően valamiféle csere útján, ugyanis – mint fentebb láthattuk – ettől az időszaktól Németújváron ágostonosok tevékenykedtek).⁶¹ Elképzelhető, hogy ez a tendencia még tovább folytatódott a Mohács utáni évtizedekben, és ennek köszönhető, hogy a kora újkori kolostorlistákban olyan nevek is feltűnnek, mint a ciszterci rendhez köthető Pásztor és az ismeretlen Hagymás.⁶²

Mindezt összesítve elmondható, hogy a domonkos rend kolostorhálózata a középkor végén még legalább tíz újabb házzal bővült. Ha ehhez hozzávesszük az ideiglenesen rendi felügyelet alatt álló két házat (Németújvár, Szatmárnémeti), akkor a tizenkét kolostorral a rendtartomány házai elérték az általánosságban emlegetni szokott 50 kolostoros hálózatot. Ha ehhez hozzávesszük a tatárjárás idején elpusztult dél-magyarországi házakat és az 1380-ban különvált dalmáciai kolostorokat, akkor további legalább tíz olyan domonkos kolostorral számolhatunk, amelynek története hosszabb-rövidebb ideig a rendtartományhoz köthető. Ez a szám természetesen még tovább növelhető a korai missziók során a Magyar Királyság határain túl létrehozott rendházakkal vagy a kései középkorban a tartományhoz csatolt moldvai és havasalföldi peregrináns közösségekkel, bár ezek pontos száma nem ismert. A mintegy 60 biztosan azonosítható kolostorral azonban a domonkosok egyértelműen a hazai kol-duló és remete rendek középmezőnyébe tartoztak.

61 A körmendi domonkosok első említése 1529-ből származik, erről lásd IVÁNYI Béla: *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban*. Körmend, 1942 (Körmendi Füzetek 1). 8–12. Iványi is felvetette a németújvári domonkosok átköltözését, de annak lehetséges okát a reformáció terjedésében kereste; sőt ismertette az ágostonosok, majd a ferencesek távozásának körülményeit is. Ma, a „körmendi kolostorper” teljes történetének ismeretében, az tűnik valószínűnek, hogy miután az ágostonosok visszaszerezték körmendi kolostorukat, cserét hajtottak végre a németújvári domonkosokkal. A per történetéről lásd ERDÉLYI Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38).

62 Iványi Béla egy 1573. évi jegyzéket közöl a domonkos generálisok regisztratúráköteteiből többek között pásztói (*Pazthoviensis*) és hagymási (*Hagymacensis*) kolostorokkal. Lásd IVÁNYI: *A Szent Domonkos-rend*. 17. 27. jegyz.

THE MONASTERY NETWORK OF THE DOMINICAN ORDER IN MEDIEVAL HUNGARY

Keywords: *medieval church history; the history of monasticism; Dominican order; monastery network*

Due to the large-scale destruction of sources and built monuments, the names of the friaries of the medieval Hungarian Dominican province (Provincia Hungariae) are mostly known from various monastery lists, and the researchers of the history of the order mostly tried to compile a list of the former friaries as complete as possible. This study attempts to connect the founding of the certainly identifiable friaries to different periods, and thus to present the development of the monastery network of the order in Hungary in its own dynamics, and illustrated with maps. In our view the four periods of medieval Hungarian order history are: 1. from the foundation of the province in 1221 to the Mongol invasion in 1241-1242; 2. the status according to Bernard Gui's friary list of 1303; 3. the end of the fourteenth century (without Dalmatia); 4. the turn of the fifteenth and sixteenth centuries (friaries created during the reform movement of the order).

REȚEAUA DE MĂNĂSTIRI A ORDINULUI DOMINICAN ÎN UNGARIA MEDIEVALĂ

Cuvinte-cheie: *istorie ecleziastică medievală; istoria monasticismului; ordinul dominican; rețeaua de mănăstiri*

Datorită distrugerii pe scară largă a izvoarelor și a monumentelor construite, numele mănăstirilor din provincia dominicană maghiară din perioada medievală (Provincia Hungariae) sunt în mare parte cunoscute din diverse liste de mănăstiri. Chiar și cercetătorii istoriei ordinului s-au străduit să alcătuiască în primul rând o listă cât mai completă a fostelor mănăstiri. Acest studiu încearcă să conecteze înființarea mănăstirilor identificabile cu precizie la diferite perioade, și să prezinte dezvoltarea rețelei de mănăstiri a ordinului dominican din Ungaria în dinamica proprie, și prin ilustrații cu hărți. Cele patru perioade ale istoriei medievale maghiare a ordinului sunt identificate astfel: 1. de la întemeierea provinciei ordinului în 1221 până la invazia mongolă din 1241-1242; 2. situația conform listei de mănăstiri a lui Bernard Gui din 1303; 3. sfârșitul secolului al XIV-lea (fără Dalmația); 4. turnura secolelor XV-XVI (mănăstiri create în urma reformei ordinului).